

اسلام در مدینه

مقدمه

در درس گذشته با زندگی پیامبر ﷺ و کوشش‌های او در سیزده سال نخست دوران بعثت آشنا شدید. در این درس با مهم‌ترین تحولات نهضت اسلام در ده سال پایانی حیات رسول خدا پس از مهاجرت به یثرب - که از آن پس مدینه نامیده شد - آشنا می‌شوید.

تفاوت‌های مکه و مدینه در مواجهه با اسلام

با مقایسه شرایط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مکه و مدینه می‌توان به دلایل واکنش متفاوت مکه و مدینه در مقابل پیام اسلام و تفاوت دامنه موفقیت پیامبر ﷺ در دو شهر یاد شده پی برد.

مکه: در این شهر فاصله معناداری میان دو طبقه حاکم و فرمانبر وجود داشت. طبقه حاکم که متشکل از رؤسای قبایل، تیره‌ها، عشیره‌ها و خاندان‌ها بود، تمام قدرت و ثروت جامعه را در اختیار داشت. این گروه برای حفظ منافع اقتصادی و اجتماعی خود اسلام و آموزه‌های آن را نمی‌پذیرفت؛ طبقه فرمانبر و زیردست، شامل توده مردم و بردگان، نیز اگر چه قبول اسلام را داروی دردهای تاریخی خود می‌دانست، اما جز تحمل مشقت و شکنجه،

راهی برای حمایت از اسلام و رسول خدا ﷺ نمی‌یافت. این عوامل پیشرفت اسلام را در مکه کند و ادامه حضور پیامبر ﷺ و مسلمانان را در آن شهر بی‌فایده کرده بود.

مدینه: شرایط اجتماعی و اقتصادی مدینه با مکه کاملاً تفاوت داشت. اقتصاد کشاورزی، دامداری و پیشه‌وری خرد در یثرب موجب شکل‌گیری طبقه متوسط نسبتاً قدرتمندی شده بود که می‌توانست بر سرنوشت شهر خود اثرگذار باشد؛ از سوی دیگر جنگ و ستیز طولانی دو قبیله اوس و خزرج در یثرب، عموم مردم را چنان خسته کرده بود که برای پایان یافتن چنین نزاع‌هایی لحظه‌شماری می‌کردند. بی‌تردید تعالیم اسلام بهترین پاسخ به این نیاز عمومی تلقی می‌شد.

در انتظار یک پیامبر

یهودیان که جمعیت قابل توجهی از ساکنان یثرب را تشکیل می‌دادند، در کتاب‌های کهن دینی خود خوانده بودند که آخرین پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم الهی در میان فرزندان ابراهیم مبعوث می‌شود و در مقابل کفار و مشرکان به پیروزی نهایی می‌رسد. آنان ظهور این پیامبر را در میان خود پیش‌بینی می‌کردند و هرگاه مورد آزار اوس و خزرج قرار می‌گرفتند، آنها را تهدید می‌کردند که پیامبر خاتم در میان ما برانگیخته می‌شود، ما به او ایمان آورده، بر شما مسلط خواهیم شد. به همین دلیل مردم یثرب پیش از ظهور اسلام، نسبت به احتمال بعثت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم آمادگی ذهنی داشتند، اما یهودیان که خود در ایجاد این آمادگی دخیل بودند به دلایل مختلف از پذیرش اسلام سر باز زدند؛ از جمله آنکه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم برخلاف تصور آنها از قوم یهود نبود.

پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در طول سال‌های زندگی‌اش در مدینه، همهٔ امور اساسی جامعه را در مسجد سامان می‌داد؛ مواردی نظیر: آموزش و تربیت، قضاوت و داوری، مشورت و تصمیم‌گیری دربارهٔ مسائل مهمی چون جنگ و صلح، پذیرفتن نمایندگان سایر قبایل و مناطق و حتی تجهیز و تعلیم سپاهیان. شرکت عموم مسلمانان - اعم از مهاجرین (مسلمانان مکی) و انصار

مهم‌ترین اقدامات پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم پس از مهاجرت به مدینه

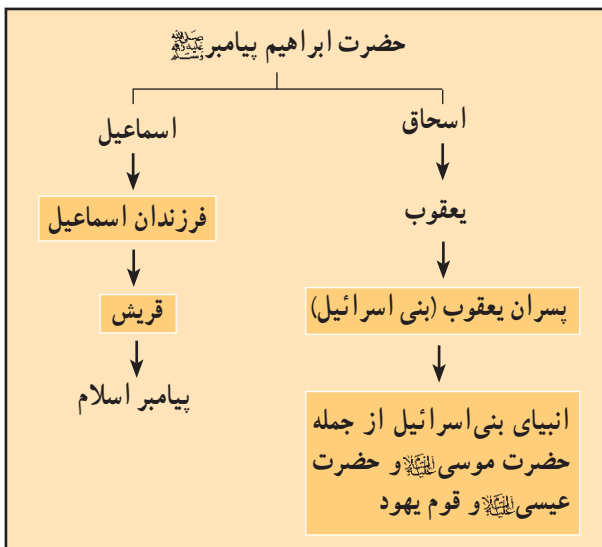
۱- تأسیس مسجد؛ پایگاهی عبادی و اجتماعی:

نخستین اقدام پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در بدو ورود به مدینه دستور ساخت مسجد بود. مسجد در اجتماع نبوی فقط محل عبادت، عرضه و ابلاغ آیات الهی نبود؛ بلکه اصلی‌ترین مرکز مدیریت و اعمال حاکمیت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بر جامعه تلقی می‌شد.

مسجد النبی صلی الله علیه و آله و سلم

داشتند. بنابراین، ایجاد اتحاد سیاسی و اجتماعی میان همه قبایل، گروه‌ها و جریان‌های فکری و مذهبی برای ایجاد امنیت داخلی و دفاع از شهر در مقابل هجوم دشمنان خارجی ضروری بود. بر این اساس با درایت پیامبر ﷺ پیمان‌نامه‌ای تدوین شد و مورد پذیرش همگان قرار گرفت. مطابق این پیمان‌نامه که همچون بخشی از قانون اساسی نخستین حکومت اسلامی شمرده می‌شود، تمام گروه‌های ساکن مدینه از جمله مسلمانان و یهودیان ملتزم گردیدند که ضمن برخورداری از آزادی در عقاید و اعمال مذهبی، حرمت عقاید و باورهای دینی دیگران را نگاه دارند، از دشمنی با هم بپرهیزند و به دشمنان یکدیگر یاری نرسانند.

دشمنان و دشمنی‌ها

با وجود آنکه مدینه می‌توانست پایگاهی مطمئن و امن برای رشد و توسعه اسلام باشد، اما پیامبر ﷺ و مسلمانان باید خود را برای مقابله با انواع مخالفت‌ها و دشمنی‌ها آماده می‌کردند. دشمنان اصلی عبارت بودند از:

الف) مشرکان: گرچه مسلمانان از مکه دور شده بودند؛ اما هنوز دلایل فراوانی برای خصومت و تقابل میان آنان و مسلمانان وجود داشت. به همین دلیل پیامبر ﷺ

(مسلمانان مدینه) و افراد متعلق به قبایل و تیره‌های مختلف، طبقات ثروتمند و فقیر— در ساخت مسجد، نخستین تمرین برای فراموش کردن اختلافات گذشته و تفاوت‌های ظاهری میان مردمی بود که پیش از آن به چشم رقیب یا بیگانه به یکدیگر نگاه می‌کردند.

۲- برقراری اخوت دینی به جای تعصب

قومی: نه تنها سابقه طولانی عداوت و اختلاف قومی و قبیله‌ای مردم مدینه را رنج می‌داد؛ بلکه رقابت میان آنها با ساکنان مکه نیز بی سابقه نبود، به علاوه سابقه اختلافات طبقاتی و اجتماعی میان مهاجران هم آشکار بود. وجود چنین زمینه‌هایی از تفرقه و پراکندگی می‌توانست به سرعت باعث شکل‌گیری مناقشات غیرقابل مهار در جامعه نوپای اسلامی شود. پیامبر ﷺ بلافاصله پس از ساخت مسجد در حرکتی بی سابقه مسلمانان را دو به دو با هم برادر و نسبت به هم مسئول و متعهد اعلام کرد و به این صورت از بروز بسیاری از اختلافات احتمالی در جامعه تازه تأسیس نبوی جلوگیری نمود. پیامبر ﷺ در انعقاد آخرین حلقه برادری، علی (رضی الله عنه) را برادر خود در دنیا و آخرت اعلام کرده، با او عقد اخوت بست.

۳- انعقاد پیمان همزیستی مسالمت آمیز:

بدو ورود پیامبر ﷺ به مدینه افرادی با عقاید متضاد اعم از مسلمان، یهودی و حتی بت پرست در آن شهر حضور

فکر کنید و پاسخ دهید:

از جمله کسانی که با هم عقد اخوت بستند حمزه، عموی پیامبر و زید، غلام آزاد شده ایشان بود. این عقد چنان برای مسلمانان گرامی بود که حمزه وصیت کرد زید از او ارث ببرد. به نظر شما چه نکته‌ای در برادری میان این دو می‌توانست مورد نظر پیامبر باشد؟

در طول مدت ده ساله حیات خود در مدینه بارها ناچار به کشمکش و درگیری با مشرکان به خصوص مشرکان مکه گردید. برخلاف آنکه دشمنان اسلام در طول تاریخ تلاش کرده اند مسلمانان را گروهی جنگ طلب معرفی کنند که از راه خونریزی به توسعه باورهای دینی خود پرداخته اند؛ تاریخ گواه آن است که هیچ یک از نبردهای عصر پیامبر ﷺ جنبه تهاجمی نداشته و تنها واکنش دفاعی مقتضی در برابر تهاجم دشمنان اسلام بوده است.

مهم ترین جنگ های مسلمانان در طول سال های استقرار پیامبر ﷺ در مدینه^۱

ردیف	نام جنگ	زمان وقوع	طرف مخاصمه	دلیل بروز جنگ	نتیجه جنگ
۱	بدر	سال ۲ ق	مشرکان مکه	تلاش برای بازپس گیری اموال مسلمانان مکه که پس از هجرت آنان توسط قریش مصادره شده بود.	پیروزی قاطع مسلمانان و کشته شدن قریب ۷۰ تن از مشرکان
۲	احد	سال ۳ ق	مشرکان مکه	دفاع در مقابل حمله سپاه مکه به شهر مدینه که قصد جبران شکست خود در جنگ بدر را داشت.	شکست مسلمانان به دلیل سرپیچی تعدادی از جنگجویان مسلمان از دستور پیامبر ﷺ
۳	خندق (احزاب)	سال ۵ ق	مشرکان مکه و سایر قبایل هم پیمان آنان و برخی گروه های یهودی	دفاع در مقابل حمله سپاهی که گروه ها و احزاب هم پیمان برای نابودی اسلام به راه انداخته بودند.	شکست احزاب
۴	جنگ های متعدد با یهودیان	سال های ۶ و ۷ ق	قبایل و گروه های مختلف یهودیان مدینه (بنی قریظه، بنی مصطلق، بنی نضیر) و اهالی قلعه خیبر	پاسخ به پیمان شکنی ها، اهانت ها و خیانت های آشکار و پنهان یهودیان که مستقلاً یا با همدستی مشرکان بر ضد مسلمانان مرتکب شده بودند.	شکست یهودیان
۵	فتح مکه	سال ۸ ق	مشرکان مکه	پاسخ به پیمان شکنی مشرکان نسبت به مفاد صلح حدیبیه و حمله به هم پیمانان مسلمانان	پیروزی مسلمانان
۶	حنین	سال ۸ ق	مشرکان هوازن	دفاع در مقابل حمله قبایل بت پرستی که پس از فتح مکه، برای مبارزه با اسلام هم پیمان شده بودند.	شکست مشرکان
۷	موته	سال ۸ ق	سپاهیان بصری	پاسخ به قتل ناجوانمردانه سفیر پیامبر توسط حاکم بصری که نوعی اعلان جنگ محسوب می شد.	شهادت سه تن از فرماندهان سپاه اسلام و شکست مسلمانان
۸	تبوک	سال ۹ ق	سپاهیان روم	واکنش به تحرکات نظامی رومیان در مرزها	کار به برخورد نظامی نکشید.

۱- بررسی دلایل بروز این جنگ ها نشان می دهد که مسلمانان هرگز آغاز کننده جنگ نبوده اند و پیامبر از جنگ به عنوان ابزاری برای تحمیل اسلام استفاده نکرده است.

فکر کنید و پاسخ دهید:

به نظر شما چرا دشمنان اسلام این همه تلاش کرده‌اند ثابت کنند اسلام، دینی پر از خشونت است و با تکیه بر شمشیر گسترش یافته است؟

عربستان، اگر چه از راه گفت‌وگو و مباحثه با پیامبر ﷺ به نتیجه نرسیدند و اسلام را نپذیرفتند، اما ضمن مصالحه با رسول خدا ﷺ و قبول تعهداتی در مقابل مسلمانان، از امنیت پایدار برخوردار شدند و مانند یهودیان به کشمکش و دشمنی مدام با مسلمانان پرداختند.

فکر کنید و پاسخ دهید:

مسلمانان ابتدا به سوی بیت المقدس که قبله یهودیان بود نماز می‌خواندند، اما پس از آنکه یهودیان این مسئله را نشانه ضعف و وابستگی مسلمانان تلقی کردند، در سال ۲ ق خداوند دستور تغییر قبله به جانب کعبه را صادر کرد. به نظر شما مشترک بودن قبله مسلمانان و یهودیان چه پیامی داشت؟ و تغییر قبله چه هدفی را دنبال می‌کرد؟

ج) منافقان: اقلیت ثروتمندی از اهالی یثرب به رهبری عبدالله بن ابی، جریان نفاق را در مدینه شکل دادند. آنان چون وابسته و یا تحت تأثیر اشرافیت حاکم بر مکه بودند، عملاً به نوعی تشکیلات مخفی علیه مسلمین تبدیل شدند. منافقان برخلاف باطن بی‌ایمانشان در ظاهر خود را مسلمان معرفی می‌کردند. به همین دلیل رویارویی و درگیری با آنها حتی از مواجهه با مشرکان یا یهودیان سخت‌تر بود. قرآن در آیاتی مسلمانان را متوجه پدیده نفاق و خطر منافقان کرد. پیامبر ﷺ برای حفظ آرامش اجتماعی همواره با سعه صدر، آزار و دشمنی منافقان را تحمل می‌کرد. جاسوسی و شایعه پراکنی به نفع دشمن، تضعیف روحیه مسلمانان در هنگامه کارزار، ایجاد اختلاف در میان آنها و کارشکنی در مقابل پیامبر ﷺ، از جمله شیوه‌های منافقان برای آسیب رساندن به جامعه اسلامی بود.

ب) یهودیان: یهودیان اهل کتاب و یکتاپرست به دلیل برخورداری از بیشترین وجوه اشتراک با مسلمانان می‌بایستی از نخستین ایمان آورندگان به اسلام یا حداقل هم‌پیمانان مسلمین باشند؛ اما عواملی چند، موجب بروز و تداوم دشمنی آنها با پیامبر ﷺ و مسلمانان شد، از جمله آنکه:

۱- اسلام سلطه فرهنگی یهودیان بر اعراب بی‌سواد و جاهل را شکست.

۲- به خطر افتادن ارتباط تجاری با مکه و اعلام حرمت رباخواری در اسلام، منافع کلان اقتصادی یهودیان را محدود کرد.

رفتار مسالمت‌جویانه پیامبر ﷺ و مفاد پیمان‌نامه اجتماعی نیز یهودیان را از ابراز دشمنی با مسلمانان باز نداشت. آزار روحی و تحقیر مسلمانان، خیانت به مسلمین از طریق همدستی با مشرکان و جاسوسی برای آنان و حتی جنگ رودررو با مسلمانان، از جمله رفتارهای خصمانه آنان با پیروان دین اسلام بود. پیامبر ﷺ در آغاز برای حفظ رابطه مسالمت‌آمیز با یهودیان، دشمنی‌های آنان را نادیده می‌گرفت؛ اما تداوم حسادت و لجاجت یهودیان نسبت به مسلمانان این رابطه را خدشه‌دار ساخت. تغییر قبله مسلمانان از بیت المقدس به کعبه نشانه این رابطه آسیب‌دیده بود. سرانجام کار به برخورد نظامی کشید، برخی از یهودیان کشته شدند و بقیه ناچار به ترک منطقه گردیدند. البته شماری از پیروان دین یهود هم اسلام آوردند. این در حالی بود که رهبران مسیحی شبه جزیره

فکر کنید و پاسخ دهید:

به نظر شما عوامل اجتماعی ظهور پدیده نفاق

چیست؟

چرا نفاق در مدینه بیشتر از مکه بروز کرد؟

تقویت پایگاه اسلام

گرچه درگیری‌های مستمر مسلمانان با دشمنانشان باعث لطمات جانی و مالی زیادی به جامعه نوپای اسلامی شده بود؛ اما پیروزی‌های مکرر آنان از یکسو موجب تقویت ایمان و اعتماد به نفس مسلمانان گردید و از سوی دیگر قدرت آنان را در نگاه دشمنانشان آشکار کرد. پیروزی در جنگ احزاب، تزلزل و فروپاشی اتحادیه شرک و کفر در منطقه محسوب می‌شد؛ اخراج یهودیان پیمان شکن از مدینه، حضور نمایندگان پیامبر ﷺ به عنوان مبلغان اسلام در میان قبایل مختلف عرب و پذیرش این دعوت از جانب برخی از آنان، گواه برتری و اقتدار مدینه در شبه جزیره عربستان بود. به علاوه در طول این سال‌ها با نزول آیات قرآن، به تدریج احکام شرعی متناسب با نیازهای جامعه اسلامی عرضه گردید و ساختار شریعت اسلامی شکل منظم و منسجمی به خود گرفت.

صلح حدیبیه، پیروزی آشکار

پیامبر ﷺ در سال ۶ ق تصمیم گرفت به همراه گروهی از مسلمانان نه به قصد جنگ، بلکه برای زیارت خانه خدا عازم مکه شود. موفقیت پیامبر ﷺ در این سفر به معنای پایان سلطه بت پرستی و شرک در شبه جزیره عربستان بود. بنابراین، سران مشرک مکه در مقابل چنین اقدامی مقاومت کردند و مانع ورود مسلمانان به مکه و

زیارت خانه خدا شدند. به رغم آنکه مسلمانان لباس احرام به تن داشتند و جز شمشیری در نیام، سلاحی همراه آنان نبود، اما در بیعتی دوباره با رسول خدا ﷺ بر پشتیبانی از او تا پای جان تأکید کردند. با تمایل پیامبر ﷺ به پرهیز از رویارویی نظامی، سرانجام مذاکره نمایندگان دو طرف به انعقاد قراردادی انجامید که به مناسبت محل تنظیم آن به صلح حدیبیه معروف شد. اصلی‌ترین ماده این صلحنامه، توافق بر ده سال متارکه جنگ میان مکه و مدینه و هم پیمانان آنها بود. براساس این توافق نامه مسلمانان در آن سال از ورود به مکه صرف نظر می‌کردند؛ اما سال بعد مشرکین چند روز از شهر مکه خارج می‌شدند تا مسلمانان با آرامش و در فضایی معنوی خانه خدا را زیارت کنند. مهم‌ترین پیامد این پیمان، شکل‌گیری مناسبات منطقه‌ای و جهانی مسلمانان و گسترش دامنه تبلیغات اسلام بود.

ابلاغ جهانی دعوت اسلام

در سایه آرامش و امنیت فراهم آمده از متارکه جنگ، در سال ۷ ق پیامبر ﷺ سفیران خود را به فراسوی مرزهای شبه جزیره عربستان فرستاد و رسالت خویش را جهانی کرد. رسول خدا ﷺ نامه‌هایی به سران کشورها نوشت و آنان را به اسلام دعوت کرد. مورخان تعداد این نامه‌ها را تا شش مورد نوشته‌اند. هرقل، امپراتور روم شرقی نامه رسول خدا را در بیت المقدس دریافت کرد، بعضی از مورخان نوشته‌اند که وی در باطن اسلام را پذیرفت، ولی از ترس عوام و یا برای حفظ قدرتش، آن را علنی نکرد. مشهور است که خسرو پرویز در تیسفون نامه پیغمبر ﷺ را پاره کرد و پیامبر او را نفرین نمود. مقوقس، حاکم مصر نیز فرستاده رسول خدا را گرامی

داشت و او را با هدایایی روانه ساخت.^۱

حنین^۲ که اندکی بعد از فتح مکه اتفاق افتاد، همراهی کنند و حتی جهت تألیف قلوبشان سهم بیشتری از غنایم را به آنان اختصاص داد.

گرچه سران یا مردم این کشورها پس از دریافت نامه‌ها یکباره اسلام نیاوردند، اما این اقدام پیامبر ﷺ، ضمن انتقال پیام اسلام به آن مناطق، توان حکومت نوپای اسلامی را در مخاطب قرار دادن مهم‌ترین قدرت‌های جهان آن روز نشان می‌داد.

فتح مکه، گشودن مهم‌ترین پایگاه بت پرستی:
در سال ۸ ق مشرکان مکه با تحرکات پراکنده نظامی، پیمان‌نامه حدیبیه را نقض کردند. سکوت پیامبر ﷺ در مقابل نقض آشکار مفاد صلح‌نامه می‌توانست به جسارت آنها و تکرار چنین حوادثی بینجامد و اقتدار مسلمانان و امنیت جامعه اسلامی را به خطر اندازد. بنابراین، پیامبر ﷺ سپاهی بزرگ فراهم آورد و عازم مکه گردید.

رسول اکرم ﷺ به ملاحظه حرمت مکه به عنوان شهر امن الهی تمایل داشت فتح آن شهر بدون خونریزی انجام گیرد. مشرکان نیز با مشاهده عظمت و قدرت سپاه اسلام، از مقاومت در برابر مسلمانان مأیوس گشته، به ناچار تسلیم شدند. بنابراین، مسلمانان با آرامش و اقتدار وارد مکه گردیدند و ابوسفیان سرکرده مشرکان به ناچار اسلام آورد. فتح مکه یک فتح نظامی ساده نبود، این واقعه اوج رأفت و کرامت انسانی پیامبر ﷺ و مسلمانان را به نمایش گذاشت. رسول خدا ﷺ در کمال قدرت و صلابت نظامی، مردم شهری را بخشید که بیست سال با او جنگیده، یارانش را شکنجه کرده یا به شهادت رسانده بودند و حتی از تکه‌تکه کردن اجساد شهدای مسلمان نیز خودداری نکرده بودند. پیامبر ﷺ به منظور جذب نومسلمانان مکی در درون جامعه اسلامی به آنها اجازه داد تا سپاه اسلام را در غزوه

فکر کنید و پاسخ دهید:

پس از فتح مکه، پیامبر ﷺ با تعبیر «انتم الطلقاء» (شما آزادشدگانید) سران قریش را مورد عفو و اغماض خود قرار داد. پس از حماسه کربلا، حضرت زینب علیها السلام، یزید را با عنوان «یا بن الطلقاء» (ای پسر آزادشدگان) خطاب کرد. به نظر شما حضرت زینب علیها السلام با استفاده از این تعبیر چه هدفی را دنبال می‌کرد؟

پس از فتح مکه مسلمانان ناچار به انجام اقدامات نظامی دیگری نیز شدند که یا مانند غزوه حنین برای از میان بردن آخرین سنگرهای فتنه و توطئه در داخل شبه جزیره بود و یا مانند غزوه تبوک که برای فرونشاندن تحرکات سپاه روم در مرزهای شمالی انجام شد.

دستاورد های اسلام و کارنامه پیامبر ﷺ

ظهور اسلام و ۲۳ سال تلاش پیامبر ﷺ، عامل تحول اساسی در اندیشه، اخلاق و شرایط اجتماعی و سیاسی زندگی اعراب و دیگر اقوام گردید. برخی از دستاوردهای مهم حرکت پیامبر ﷺ عبارت‌اند از:

۱- اصلاح عقاید و اندیشه‌ها: از میان رفتن شرک و عقاید خرافی، شکل گرفتن باوری عمیق و اصیل به توحید و برخورداری از شریعتی الهی، کامل و ماندگار، اساسی‌ترین دستاورد حرکت الهی پیامبر ﷺ بود.

۱- گفته‌اند که نجاشی، حاکم حبشه، نیز اسلام آورد و فرزند خود را به همراه جمعی برای اظهار دوستی روانه مدینه کرد، ولی همگی در دریا غرق شدند و به مقصد نرسیدند.

۲- غزوه به نبردهایی گفته می‌شد که پیامبر ﷺ شخصاً در صحنه جنگ حضور داشت و سپاه را فرماندهی می‌کرد. اما اگر پیامبر ﷺ در نبرد شرکت نمی‌کرد و فرماندهی سپاه

را به شخص دیگری می‌سپرد، آن نبرد را سریه می‌گفتند.

۲- **عرضه الگویی اخلاقی**: پیامبر صلی الله علیه و آله در تمام دوران رسالتش به پالایش روحی و معنوی مسلمانان، تقویت روحیه اتحاد و برابری، زدودن کینه های جاهلی، نفی روحیه خشونت و جنگ طلبی و تبلیغ رأفت و یكدلی در جامعه اهتمام ورزید.

۳- **تحقق عدالت اجتماعی**: نفی امتیازات طبقاتی، انواع تبعیض اجتماعی، ملاک های قومی و ارزش های اقتصادی و تأکید صرف بر ایمان، عمل و اخلاق به عنوان معیار برتری و کرامت در جامعه اسلامی، نکته مهمی بود که همواره مورد توجه پیامبر صلی الله علیه و آله قرار داشت؛ در نتیجه رسومات قبیلگی و اشرافیت قومی تضعیف گشت، تفاوت میان عرب و عجم، سیاه و سپید،

زن و مرد در جایگاه انسانی و حقوق اجتماعی کنار گذاشته شد و حتی بردگان یا افراد فاقد جایگاه اجتماعی در عصر جاهلیت، از حقوق اساسی برخوردار گردیدند.

۴- **ارتقای سطح دانش و معرفت عمومی**: تشویق به تحصیل سواد و جست و جوی دانش و کمال علمی، آن هم در جامعه ای که تا چندی پیش از آن به جهالت و نادانی شهرت داشت، از افتخارات نهضت اسلام است.

۵- **فراهم آمدن زمینه ظهور یک تمدن بزرگ جهانی**: مجموع آموزه های قرآن، گفتار و کردار پیامبر صلی الله علیه و آله و پیشوایان دین زمینه ساز شکل گیری تمدن اسلامی شد. پویایی، زاینده گی و جهانی بودن، ویژگی های اصلی این تمدن است.

یک توضیح

استفاده از هر فرصتی برای گسترش سوادآموزی

بر اساس سنت های رایج در میان اعراب آن روزگار (و حتی سایر ملت ها)، اسیران جنگی یا به بردگی گرفته می شدند یا برای آزادی آنان مبلغی فدیة مقرر می شد که باید خود فرد یا خویشاوندانش پرداخت می کردند. پس از پیروزی مسلمانان در جنگ بدر، پیامبر صلی الله علیه و آله با سواد کردن ده نفر از مسلمانان را فدیة و شرط آزادی اسیران معین کرد. این در حالی بود که مسلمانان به شدت تحت فشار مالی بودند و مبلغ دریافتی در ازای آزادی اسرا می توانست به بهبود شرایط اقتصادی آنان بسیار کمک کند.

۶- **ارائه یک الگوی جامع زندگی**: اسلام موفق شد الگویی جامع برای زندگی افراد عرضه کند که در آن پرداختن به معنویات مانع استفاده از نعمت های مشروع زندگی نگردد و اهتمام به امور روزمره، انسان را از توجه به خدا و وظایف دینی اش غافل نگرداند.

۷- **تأسیس حکومت اسلامی**: تحقق اهداف دینی، تربیتی و اجتماعی اسلام و نیز دفاع از جامعه ای که از همه سو مورد تهدید و دشمنی قرار داشت، نیازمند

۶- **ارائه یک الگوی جامع زندگی**: اسلام موفق شد الگویی جامع برای زندگی افراد عرضه کند که در آن پرداختن به معنویات مانع استفاده از نعمت های مشروع زندگی نگردد و اهتمام به امور روزمره، انسان را از توجه به خدا و وظایف دینی اش غافل نگرداند.

۷- **تأسیس حکومت اسلامی**: تحقق اهداف دینی، تربیتی و اجتماعی اسلام و نیز دفاع از جامعه ای که از همه سو مورد تهدید و دشمنی قرار داشت، نیازمند

تهدیدهای پیش روی جامعه اسلامی در سال های

پایانی حیات پیامبر ﷺ

گرچه پیامبر ﷺ طی بیست و سه سال تلاش، نتایج عظیم و باورنکردنی کسب کرد؛ اما نمی توانست کار را در همین نقطه پایان یافته بداند و از مخاطرات و تهدیدهایی که بعد از وفات او متوجه آینده جامعه نوپای اسلامی می شد، غافل بماند. مهم ترین این مخاطرات و تهدیدها

عبارت بود از:

- ۱- زنده شدن مجدد فرهنگ، عقاید و سنت های عصر جاهلی
- ۲- درک نادرست دین و عرضه تفسیرهای غلط از اسلام بنا به انگیزه های اقتصادی و قومی
- ۳- تهدیدهای نظامی دشمنان خارجی به ویژه رومیان که در سال های پایانی حیات پیامبر ﷺ جدی شده بود.

یک توضیح

فرمانبری از جوان شایسته

با بالا گرفتن خطر حملات نظامی رومیان، پیامبر ﷺ در آخرین ماه های زندگی اش دستور داد سپاهی عظیم تجهیز شود که اکثر مسلمانان کارآزموده در آن شرکت داشتند، در حالی که برخی از اعضای سپاه میانسال و حتی سالخورده بودند، پیامبر ﷺ فرماندهی این حرکت مهم و خطیر را به اسامه، رزمنده ای غیور و شایسته، اما بسیار جوان سپرد. این اقدام پیامبر ﷺ را می توان از جمله آخرین تلاش های پیامبر ﷺ برای زدودن آداب و سنن جاهلی دانست که صرفاً بر شیخوخیت (کهنسالی) در توزیع جایگاه های مدیریتی تأکید داشت. مقاومت و مخالفت برخی از صحابه پیامبر ﷺ در مقابل فرماندهی اسامه - که منجر به تأخیر حرکت سپاه او شد - دلایل مختلفی داشت که بقایای اندیشه های جاهلی بود.

اساسی با همه مشکلات جامعه اسلامی باشد. اقدام نهایی و کارسازی که قرآن از آن به «کامل شدن دین و مایوس شدن کفار» تعبیر کرده است. ۱. پیامبر ﷺ با دوراندیشی از نخستین روزهای رسالت به فکر معرفی جانشین خود بود. پس از آن نیز در موقعیت های مختلف به این مسئله پرداخت که حادثه غدیر خم یقیناً مهم ترین این موقعیت ها بود. پیامبر ﷺ در راه بازگشت از حج در پایان سال ۱۰ق، قبل از آنکه حجاج پراکنده شوند و هر کدام به راهی

۴- ظهور مدعیان پیغمبری در چند منطقه از شبه جزیره که درصدد بودند با طرح دعاوی دروغین نبوت، قدرت و نفوذی همچون حضرت محمد ﷺ کسب کنند.

مسئله جانشینی

گرچه پیامبر ﷺ تا پایان عمر به برنامه ریزی و تلاش برای رفع مشکلات و تهدیدهای فوق مشغول بود، اما تنها یک اقدام نهایی می توانست تدبیری جدی برای مواجهه

نیز ضمن تأکید بر جدا نشدن قرآن و اهل بیت از یکدیگر، بر لزوم تمسک مردم به هر دوی این یادگارهای ارزشمند تأکید کرد.

پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم سرانجام در ۲۸ ماه صفر سال ۱۱ ق به دیدار حق شتافت و جامعه اسلامی در آستانه آزمونی بسیار بزرگ قرار گرفت.

بروند، در محلی به نام غدیر خم توقف کرد؛ پس از سه روز انتظار برای جمع شدن همه حجاج در آن محل، رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در یک سخنرانی عمومی، علی بن ابی طالب رضی الله عنه را به جانشینی خود و رهبری جامعه اسلامی پس از خویش تعیین کرد. پس از سخنرانی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، مردم دسته دسته برای تبریک و اعلام حمایت از علی رضی الله عنه شتافتند و با او بیعت کردند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در آخرین سخنان خود

پرسش‌های نمونه

- ۱- دلایل انعقاد پیمان همزیستی مسالمت‌آمیز میان ساکنان مدینه را بیان کنید.
- ۲- یهودیان مدینه برای ضربه زدن به مسلمانان چه کارهایی انجام دادند؟
- ۳- منافقان چه کسانی بودند و دست به چه اقداماتی زدند؟
- ۴- صلح حدیبیه چرا و چگونه منعقد شد و چه پیامدهایی داشت؟
- ۵- روش‌های پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم را برای استقرار عدالت اجتماعی توضیح دهید.
- ۶- راه حل نهایی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم را برای پایان دادن به همه نگرانی‌ها و مخاطرات پیش روی جامعه اسلامی توضیح دهید.

دهید.

اندیشه و جست و جو

- ۱- کارکردهای مسجد را در محله، روستا و شهر خود بررسی کنید و آن را با کارکردهای مسجدها در عصر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم مقایسه نمایید.
- ۲- با مراجعه به قرآن و کتاب‌های تاریخی، مطلبی درباره مباحثه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و مسیحیان تهیه کنید.
- ۳- درباره رفتار مسلمانان با بازماندگان و اسرای جنگی مطلبی بنویسید و ضمن آن، این رفتارها را با شیوه‌های متداول در جنگ‌های اعراب، ایرانیان و رومیان پیش از ظهور اسلام مقایسه کنید.
- ۴- با مراجعه به کتاب‌های تاریخی و مطالعه تاریخ نبردهای مسلمانان در روزگار پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، درباره شخصیت‌های مهم و مطرح در هر جنگ مطالبی تهیه کنید، مثلاً حمزه در بدر و احد، حضرت علی رضی الله عنه در خندق و خیبر، جعفر طیار در موه و ...